

Латинська мова і засвоєння європейських освітніх традицій вищою школою України в період XVII – XVIII ст.

Галина Антонюк

Кафедра прикладної лінгвістики, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, Львів, 79013, УКРАЇНА, E-mail: gantoniuk@yahoo.com

This article attempts to analyze the function of Latin as a factor adding to the national higher school education European tradition that in the proposed time period formed within the scientific and scholastic discourse. Analysis of the national heritage education (primarily philosophical and theological) in the context of European scholastic discourse is important in terms of strengthening educational research ideas in the domestic education and science space during XVII - early XVIII century.

Ключові слова: латинська мова, європейські освітні традиції, вища школа, освіта.

Основні риси національної школи були сформовані у період XVI – XVII ст. Це була непроста епоха у вітчизняній історії, пов'язана перш за все з відсутністю власної державності (більшість етнічних українських земель входили до складу інонаціональних державних утворень: з кінця XIV ст. - до Великого князівства Литовського; з кінця XVI ст. – до Речі Посполитої. Для українського суспільства перебування у складі чужих держав означало посилення дії інокультурних елементів та підпадання під їхній вплив (про це: [8, с. 207-222; 7, с. 353-359; 9, с. 479-484]).

Вагомими чинником, що мав вплив на формування вітчизняної моделі вищої школи у зазначений часовий період, була Люблінська унія (1569 р.), одним із вагомих наслідків якої було звернення України до надбань Заходу, зокрема – у сфері освіти, результатом чого стала поява національної школи. Витоки «латинської науки» в Україні сягають кінця XIV – початку XV ст., починаючись від шкіл Галичини, згодом Києва, Луцька, Кременця та ін. міст [25, с. 4-38]. Українська культура завдячує католицьким школам тим, що вже наприкінці XV – початку XVI ст. різко зростає кількість студентів-українців в університетах Праги, Кракова, Болоньї, Віттенберга і т. д. (про це: [5, с. 522-533; 12, с. 13-14.]). З пробудженням культурно-національного руху кінця XVI ст. латинська наука набуває виразного ідеологічного забарвлення - з одного боку її намагаються використати сили контрреформації, а з другого – вона стає платформою для реформи кириличної школи в плані її переорієнтації на загальноєвропейські освітні зразки. У першу чергу це виявилось у запровадженні у навчальну практику «семи вільних мистецтв» (граматики, риторики, діалектики, арифметики, геометрії, музики, астрономії), на яких традиційно базувалась європейська освіта, та латинської мови викладання [3, с. 59 -78; 22, с. 92-93].

Модель практичного компромісу між латинською наукою і греко-слов'янськими освітніми традиціями вперше була вироблена в Острозькій колегії, заснований 1576 р. [14, с. 26-39; 13, с. 6; 115-124]. Саме тут вперше до практики традиційної української школи було введено сім вільних мистецтв «septem artes liberales» і елементи філософії. Освітні нововведення Острозької колегії згодом лягли в основу програм братських шкіл, а надалі – Києво-Могилянської академії. Цим навчальним закладам судилося відіграти переломну роль у розвитку освіти і науки в Україні. Перехід до вивчення семи вільних наук мав величезне значення з далекими наслідками культурологічного і світоглядного характеру, започаткувавши зрушення у всій подальшій орієнтації української освітньої культури.

Єдиної думки в українському суспільстві щодо форми і змісту освіти тогочасного періоду не було. Представники православного кола його консервативного напрямку (І.Вишенський, Йов Княгиницький, І. Копинський, Віталій з Дубна та ін. [1, с. 46]) виступали лише за освіту початкову, вважали, що найкращою літературою для навчання молоді є богослужбові книги попередньої візантійської традиції: Часословець, Псалтир, Апостол, Октоїх, негативно оцінювали здобутки західноєвропейської школи (про це Іван Вишенський: [2, с. 185]). Але час ставив нові вимоги і завдання до освіти і науки. Засобів, що були наявними у попередній греко-візантійській традиції, було недостатньо для задоволення інтелектуальних суспільних потреб. Українська молодь (в першу чергу представники елітарних кіл) масово виїжджає на навчання у загальноєвропейські навчальні заклади, що часто мало наслідком зміну віри, а отже слугувало фактором денационалізації українського суспільства.

Рівень освіти у начальних закладах, очолюваних католицькою церквою, був на порядок вищий, аніж у діючих православних школах. Єдиний засіб відвернути увагу української молоді від латинської школи – це заснування своїх власних шкіл, що давали б науку й виховували б учнів в національному дусі.

В умовах зазначеного часового періоду думка про заснування національної школи, яка б поєднувала у собі кращі європейські зразки і власний культурний досвід, набуває все більшої актуальності серед українського суспільства. Питання про напрям культурної орієнтації, про характер освіти, необхідної для успішної протидії зовнішнім чинникам (католицизм), питання, породжене зіткненням слов'яно-візантійської середньовічної традиції з

новими ренесансними потребами стають в центрі уваги представників української еліти, громадських діячів, письменників-полемістів. Перемагає позиція, виражена анонімним автором **«Перестороги» (1605-1606)** [17]. Головну причину релігійно-церковної, культурної і політичної кризи, в якій опинилась Україна на межі XVI –XVII ст., він вбачає у відсутності шкіл у православному регіоні. З цього приводу анонім заявляє: «І так то много зашкодило панству руському вельми, же не могли школ і наук посполитих розширяти, і оних не фундовано, бо коли би були науку міли, тогда би за невідомостю й глупством своїм не прийшли до такової погибелі» [17, с.27]. Недостатній характер освіти змусив представників вищих верств здобувати освіту в чужих школах, а це мало наслідком втрату власних традицій (про це: [17, с. 27]). Недостатність освіти породила роздори і чвари в середовищі руських князів, розклад духівництва, занепад православної віри. Для мислячої верхівки доля батьківщини, її майбутнє у цих непростих умовах є небайдужою. Показовим щодо такого стану суспільства є «Тренос» («ΘΡΗΝΟΣ») Мелетія Смотрицького [21, с. 67-92;]. Твір побудовано у формі плачу (θρηνός – плач) православної церкви, персоніфікованої в образі Матері, яка звертається до невдячних дітей, що зрадили батьків і батьківську віру і перейшли на латинство.

Проте неналежний рівень освіти в українському середовищі XVI – початку XVII ст. пояснюється чинниками історичного характеру, які сягають ранніх періодів вітчизняної історії, а саме - XI-XII, XIII – першої половини XV ст.

Після татаро-монгольської навали на Русі поступово складалась система освіти, що генетично входила в культуру давньокиївської доби і значною мірою відрізнялась від західноєвропейської школи. Розвиток власної системи освіти був ускладнений перебуванням під татаро-монгольським ігом і зовнішніми нападами [16, с. 40]. Поступовий розвиток культури, а отже освіти і науки в таких умовах був призупинений. До обтяжливих факторів належало також втрата культурних надбань попередньої доби і роздрібненість країни на окремі ворогуючі між собою князівства. У таких політичних і економічних умовах питання освітньої політики відходили на другий план.

В епоху, коли в державах Західної Європи виникають школи і університети, що своїми коренями сягали традицій античної класичної освіти [3, с. 59-86], в Давньоруській державі складалась така система навчання і виховання, в якій **регулярна школа як державний інститут не була необхідною ланкою**. Економічний розвиток країни в період XIII –XV ст. не був фактором, що безпосередньо впливав на систему освіти. Шкільна освіта в інституційних формах не була необхідною. У кожному суспільному стані існували свої традиції передачі знань і навчання професійним навикам. Держава не мала потреби вникати в систему, що склалась. Навчання

відбувалось в основному в сім'ї, іноді дітей посилали на навчання до майстрів-професіоналів. Грамотність не входила до складу загальноосвітнього виховання як необхідний освітній засіб; вона належала до технічних промислів, до «технічних хитрощів» [16, с. 40]. Але все ж велика кількість професій вимагали знання грамоти і рахунку, також не варто виключати і природного потягу людей різних станів і різної професійної приналежності до досягнень письмової культури. Початкові знання письмової культури можна було одержати у родинному колі (в сім'ї), або у грамотної людини з найближчого оточення. **Школи як інституту у сучасному розумінні не існувало**. Під тогочасною школою слід розуміти одного вчителя з невеликою кількістю учнів, яка ніколи не сягала кількості десяти учнів без поділу на класи [16, с. 40-41]. Про відсутність школи як соціального інституту говорить ак. Федір Титов у своїй праці «Стара вища освіта в Київській Україні XVI – поч. XIX в.» (цит. рос.): «Наша древняя (до-монгольская) Русь, по-видимому, не знала школы, как постоянного, учреждаемого и содержимого средствами правительства, или общества, по-особенному общему плану устроенного, органа просвещения. Св. равноапостольный князь Владимир, просветитель русского народа, без сомнения, заботился о христианском просвещении его и принимал соответствующие меры и средства к насаждению в России такого просвещения. Но нигде, ни в одном из первоначальных подлинных свидетельствах о деятельности св. Владимира, не исключая и классического общеизвестного выражения нашего первоначального летописца, не говорится о заведении св. князем Владимиром, а также его преемниками школы, как именно постоянного, правильно устроенного и содержимого средствами князя или государства органа народного просвещения» [24, с. 12].

На відсутність школи як організованої установи вказує у своїй фундаментальній праці «История русской церкви» російський вчений попередньої доби С.Голубинський. Російський вчений заперечував організоване навчання на Русі, вважав, що єдиною формою навчання дітей було домашнє навчання, або навчання у приватних пансіонах, де учителями були прибулі з Греції освічені ченці (цит. рос.): «Эта-то форма не казенных училищ, а частного обучения и была, как необходимо думать, причиной того, что просвещение, так сказать, только прошло через нас, как вода через решето» [4, I, с. 711]). Приватна форма навчання унеможливила контроль з боку держави, відповідальність за справу освіти брали на себе батьки, які не усвідомлювали важливості навчання і не були зацікавлені у якісній освіті (Е.Голубинский: «Эти же последние (родители – Г.А.) не были склонны к образованию, не осознавали его нужды и по предоставленной им воле весьма скоро сократили курсы учения своих детей так, что последнее сошло на одну простую грамотность» [4, I, с. 711-712]). Цей факт

пояснюється відсутністю організованого навчання у дохристиянську епоху і сприйняттям школи як чужого елемента в умовах родового ладу на початковому етапі формування Давньокиївської держави.

Початковий комплекс знань, що включав у себе кілька необхідних для соціалізації дитини аспектів, одержував (або міг отримати) кожний член тогочасного суспільства і за відсутності організованої шкільної системи, яка не була необхідною для даного періоду розвитку держави і суспільства. Головна увага освіти була звернена в іншу сторону – на передачу життєвих правил, а не на наукові знання [16, с.41]. Спеціальних навиків і знань, а отже і фахівців з відповідною освітою вимагали дві сфери – державний апарат і церква. Державний апарат розвивався і ускладнювався внаслідок формування централізованої влади, але в цілому до XVII ст. включно у ньому було задіяне обмежене коло осіб. Численні фахівці високої кваліфікації для обслуговування потреб княжого двору запрошувались із-за кордону. Феодальне судочинство не знало інституту адвокатури, не мало потреби в судових ораторах, а отже у правових і риторських школах, що мали широке розповсюдження у Візантійській імперії. (Про школу у Візантії: [20, с. 478-503]).

Таким чином, державні потреби в освіті у період XIII – початку XV ст. задовольнялись без світської освітньої системи. У православної церкви на відміну від Заходу не було богословської освіти, **православна школа не витворила шкіл** подібних до європейських схоластичних навчальних закладів. (Детально про це: [11, с. 26-43]). **У цьому виявилась інша освітньо-філософська парадигма православ'я.** В якості філософської системи, на яку опиралась католицька церква була схоластика, як метод навчання і освоєння дійсності, що ставила своїм завданням пізнання бога за допомогою логічних операцій. Католицьке богослов'я мало потребу у різних науках, вивчення яких потребувало правильно організованої системи навчання. Тут мова йде про сім вільних наук, які були введені у практику західноєвропейської середньовічної школи ще в період раннього Середньовіччя [3, с. 59 -78]; період XII – XIII ст. – це період виникнення у Європі університетів, запровадження вищої освіти [3, с. 81; 19, с. 9-15], в той час як вітчизняна освіта у цей період щойно у контурах розпочинала своє оформлення. Православна церква обмежувала роль розуму у справах віри, відстоювала думку, що пізнання бога є можливим шляхом споглядання, аскетизму, через моральний подвиг (І.Вишенський). У свідомості руського суспільства західно-європейська школа оцінювалась як складова частина католицької церковної системи і як така була неприйнятною для Русі. Якщо до XV- першої половини XVI ст. українське суспільство влаштовував такий стан речей в освіті (домашнє навчання, відсутність школи як інституту, відсутність власної школи у її вищих формах), то наприкінці XVI ст. потреба створення

власної національної школи стає нагальною потребою. Будучи включеною внаслідок Люблінської унії у загальноєвропейський контекст, українська культура, зберігаючи власні східнослов'янські традиції, активно почала засвоювати досягнення західноєвропейської освіти і науки, трансформатором яких була Польща.

Оскільки західноєвропейська освіта у зазначений часовий період розвивалась у межах наукового схоластичного дискурсу, то і українська вища школа, будучи орієнтованою на західноєвропейські освітні стандарти, не могла оминати схоластичного способу викладання, що утвердився у європейській освіті з XII ст., і як такий найбільш повно виявив себе у викладанні дисциплін філософського та богословського циклів. Одним із провідних інтелектуальних центрів, де вперше у вітчизняній освіті було розпочато викладання комплексу дисциплін за зразком західноєвропейської вищої школи, була Києво-Могилянська академія. Тут філософія вперше у навчальній практиці України почала викладатися як певна система теоретичних знань, що включала в себе раціональну, натуральну й моральну філософію (*Philosophia rationalis seu Logica, Philosophia naturalis seu Physica, Philosophia moralis seu Ethica*) [23]. У систему викладання було введено курси логіки й натурфілософії, яких не було у попередній традиції. Ці зміни здійснювались за допомогою синтезу науки і культури Заходу та Сходу Європи на підставі переосмислення і засвоєння їх відповідно до потреб часу. Завдяки такому синтезу вітчизняна наука за посередництвом Києво-Могилянської академії долучилася до наукових надбань Заходу. Українській спільноті стали доступними наукові і культурні здобутки людства, починаючи від античності до сучасних мислителів Польщі, Італії, Франції, Німеччини, Голландії [15, с. 55-56]. Проте розпочинати синтез західного раціоналізму неможливо було без засвоєння найвищих його теоретичних досягнень, без проходження попередніх етапів, що вели до них. Необхідно було роздиференціювати раціональне, дослідити численні форми та операції мислення, опанувати здатність вільного руху в галузі абстрактного мислення, відповідних методів і теорій для того, щоб від вивчення абстрактного перейти до його синтезу як конкретного, яке охоплювало б цілісність розумового життя суспільства (релігію, науку, мистецтво, соціально-економічні відносини) (прикладом можуть слугувати курси Логіки Ф. Прокоповича [18, II, с.58-111], Г.Кониського [10, I, с. 64-384], С.Яворського [26, I, с. 41-614]). Для досягнення цієї мети необхідно було звернутися до логіко-раціоналістичних методів схоластики, що відбивали дослідження абстрактного мислення в його деталях; потрібно було виробити в українських студентів вміння вільно користуватися операціями розуму для доведення істини, для спростування думки опонента, опираючись при цьому на вчення Арістотеля та інших мислителів. У такий спосіб

вітчизняні інтелектуали навчалися осмислювати наступні етапи науково-культурного розвитку в напрямі Відродження, Реформації, Просвітництва з одночасним усвідомленням важливих світоглядних проблем, пов'язаних з буттям сучасного європейського загалу і формуванням націй.

Висновок

Отже, у цій статті автор намагалася на прикладі Києво-Могилянської академії прослідкувати становлення вітчизняної вищої школи, орієнтованої на західноєвропейські здобутки і власні культурно-освітні традиції. В умовах XVII - початку XVIII ст. розвиток української освіти відбувається в межах наукового схоластичного дискурсу, що утвердився у практиці західноєвропейської школи із XII ст. Для оволодіння тривалими науково-освітніми здобутками, українська школа, будучи включеною у загальноєвропейський контекст, використовувала наявні методи і засоби, що були вироблені тривалою європейською традицією – латинську мову і схоластичний метод викладання. Саме латинська мова стає засобом ретрансляції здобутків європейської цивілізації на лінгвістичному, змістовному, комунікативному, інформативному рівнях, сприяючи інтеграції вітчизняної освіти у європейський культурний масив з одночасним формування власних освітніх моделей.

Література

1. Біднов Василь. Школа й освіта на Україні / Василь Біднов // Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича; [упор. С.В.Ульяновська; вст. ст. І.М.Дзюби; перед. слово М. Антоновича]. – Київ: Либідь, 1993. – С. 40-72.
2. Вишенський Іван. Початок про унію і притча про віру // Іван Вишенський. Твори / Іван Вишенський; пер. Валерій Шевчук; передм. і прим. В. Шевчука. – Київ: Дніпро, 1986. с.180-214.
3. Гайденок В.П., Смирнов Г.А. Западноевропейская наука в средние века / П.П.Гайденок, Г.А.Смирнов. – М.: Наука, 1989. – 352 с.
4. Голубинский Е.Е. История русской церкви. – Т. I. Период первый, Киевский или домонгольский. Первая половина тома. Издание второе, исправленное и дополненное, напечатанное императорским обществом истории и древностей российских при Московском университете / Е.Е.Голубинский. – М.: Университетская типография, 1901. – 968 с.
5. Дзюба О. Навчання української молоді за кордоном / О.Дзюба // Історія української культури у п'яти томах. – Том 3. Українська культура другої половини XVII – XVIII ст. / Б.Є. Патон (гол.ред.) [та ін.]. – Київ: Наук. думка, 2003. – С. 522-533.
6. Ісаєвич Я. "Lusaeum Trilingue": концепція тримовної ої школи у Європі в XVI ст. / Я.Д.Ісаєвич // Острозька давнина. Дослідження і матеріали / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 8 – 12.
7. Ісаєвич Я.Д. Загальна характеристика періоду/ Культурне життя в другій половині XV – першій половині XVI ст. // Історія української культури у п'яти томах. – Т.ІІ. Українська культура XIII – першої половини XV ст. – Київ: Наук. думка, 2001. – С. 353-359.
8. Ісаєвич Я.Д. Загальна характеристика періоду/ Українська культура XIII – першої половини XV ст. // Історія української культури у п'яти томах. – Т.ІІ. Українська культура XIII – першої половини XV ст. – Київ: Наук. думка, 2001. – С. 207-222.
9. Ісаєвич Я.Д. Загальна характеристика періоду/Українська культура на переломі (друга половина XVI – перша половина XVII ст.) // Історія української культури у п'яти томах. –Т.ІІ. Українська культура XIII – першої половини XV ст. – Київ: Наук. думка, 2001. –С. 479-478.
10. Кониський Георгій. Філософ. твори у двох томах / пер. з лат., упор., передм. та прим. М.В.Кашуби; АН УРСР, Ін-т філософ., Ін-т сусп. наук. – К.: Наук. думка, 1990. – Т. I. – 494 с.; –Т. II.–569 с. (Пам'ятки філософ. культури укр. народу).
11. Лаппо-Данилевский А.С. История русской общественной мысли и культуры (XVII –XVIII вв.) / Александр Сергеевич Лаппо-Данилевский. – М.: Наука, 1980. – 293 с.
12. Литвинов В.Д. Становлення гуманізму на Україні та його зв'язки з духовною культурою Західної Європи // В.М.Нічик, Литвинов В.Д., Стратій Я.М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI- початок XVII ст.). /АН УРСР, Ін-т філософії; [відп. ред. Горський В.С.].– К.: Наукова думка, 1990. – С. 12-63.
13. Литвинов В.Д. Україна в пошуках своєї ідентичності. XVI- початок XVII століття. Історико-філософський нарис / Володимир Литвинов. – Київ: Наукова думка, 2008. – 527 с.
14. Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576- 1636) / І.З.Мицько; АН УРСР, Ін-т сусп. наук; відп. ред. Я.Д.Ісаєвич. – Київ: Наук. думка, 1990. – 192 с.
15. Нічик В.М. Петро Могила у духовній історії України / В.М.Нічик/. – К.: Український центр духовної культури, 1997. – 328 с.
16. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (С древнейших времен до конца XVII в.) / Отв. ред. Э.Д. Днепров, О.Е.Кошелева, Г.Б.Корнетов [и др.]. – М.: Педагогика, 1989. – 479 с.
17. Пересторога (Анонім) / Українська література XVII ст.: Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / Упоряд., прим. і вст. ст. В.І.Крекотня; ред. тому О.В.Мишанич. – Київ: Наук. думка, 1987. – С.26-66.
18. Прокопович Феофан. Філософські твори в трьох томах. – К.: Наук. думка, 1979 – 1981. – Т. I. Передмова. Про риторичне мистецтво. Різні сентенції. – К.: Наук. думка, 1979. – 512 с. ; – Т. II. Логіка. Натурфілософія або Фізика. Етика. – К.: Наук. думка,

1980. – 550 с.; – Т. III. Математика. Историчні праці. Вірші, Листи. –К.: Наук. думка, 1981. – 524 с.
- 19.Радул Ольга. Історія вищої школи Європи (V ст. – середина XX ст.): [Монографія] /Радул Ольга. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2011. – 536 с.
- 20.Самодурова З.Г. Школы и образование//Культура Византии IV- первая половина VII в. [З.В.Удальцова, С.С.Аверинцев, В.И.Уколова]; отв.ред З.В.Удальцова. – М.: Наука, 1984. –С. 478-503.
- 21.Смотрицький Мелетій. Тренос// Українська література XVII ст.: Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / Упоряд., прим. і вст. ст. В.І.Крекотня; ред. тому О.В.Мишанич. – Київ: Наук. думка, 1987. –С. 67-92.
- 22.Соколов В.В. Средневековая философия/ В.В.Соколов. –М.: Высш. школа, 1979. – 449 с.
- 23.Стратий Я.М., Литвинов В.Д., Андрушко В.А. Описание курсов философии и риторики профессоров Киево-Могилянской академии/ Стратий Я.М., Литвинов В.Д., Андрушко В.Д. – Киев: Наук. думка, 1982. –348 с.
- 24.Тітов Хв. Стара вища освіта в Київській Україні XVI – поч. XIX в. / Хв. Тітов. – Київ: Друкарня Української Академії Наук, 1924. – 433 с.
- 25.Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI - и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви. Казань. 1898.- 524 с. + (2) + (XII).
26. Яворський Стефан. Філософські твори. У трьох томах / Пер. з лат., вст. ст., комент. та ім. показчик І.С.Захари; АН України, Ін-т філософії [та ін.]. – Том I. – К.: Наук. думка, 1992. – 630 с. Пам'ятки філос. культури укр. народу).